

استناد نهج البلاغه
و نقد شبهات پیرامون آن

دکتر علی حاجی خانی

تهران

۱۳۹۷

سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)

پژوهشکده تحقیق و توسعه علوم انسانی

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	پیشگفتار
۵	فصل اول: بررسی استنادات نهج البلاغه با دو رویکرد سندپژوهانه و معرفت‌شناسانه
۵	تیین رویکردها در استنادات نهج البلاغه
۶	۱-۱ رویکرد سندپژوهانه
۶	۱-۱-۱ تحقیقات سندپژوهانه نهج البلاغه
۷	۲-۱-۱ انواع مصادر و منابع نهج البلاغه
۱۸	۲-۱ رویکرد معرفت‌شناسانه
۲۴	فصل دوم: مبدأ تشکیک بر نهج البلاغه
۲۴	۱-۲ مبدأ شبهه‌افکنی بر نهج البلاغه و سیر تاریخی آن
۲۵	۱-۲-۱ تشکیک‌کنندگان بر نهج البلاغه پس از ابن خلکان
۲۶	۲-۱-۲ تشکیک ابن خلکان و پیروان او بر نهج البلاغه
۳۰	۲-۲ دلایل استنادی و عقلی - نقلی در ردّ شبهات ابن خلکان
۳۰	۱-۲-۲ دلایل استنادی در ردّ تشکیک ابن خلکان
۳۴	۲-۲-۲ دلایل عقلی - نقلی در ردّ تشکیک ابن خلکان
۴۵	۳-۲ اجماع عقلی شارحان نهج البلاغه و اجازه عالمان
۴۷	فصل سوم: تشکیک معاصرین: نقد شبهات اسنادی
۴۷	۱-۳ اقسام شبهات بر نهج البلاغه در دوره معاصر
۴۸	۱-۳-۱ شبهات اسنادی
۵۴	۲-۳ شبهه مشترکات در نهج البلاغه
۵۸	۳-۳ شبهه اضافات نهج البلاغه

صفحه	عنوان
۵۸	۱-۳-۳ وجود نسخه‌ای از نهج البلاغه با دست‌نگاشته شریف رضی
۵۸	۲-۳-۳ استمرار شیوه‌ی علما به روایت نهج البلاغه از طریق «اجازه» و نقل آن به «سماع»
۵۹	۳-۳-۳ یکپارچگی در محتوای نسخه‌های نگارش یافته نهج البلاغه
۶۱	فصل چهارم: تشکیک معاصرین: نقد شبهات مذهبی
۶۱	۱-۴ شبهات مذهبی
۶۱	۱-۴-۱ شبهه تعریض و اهانت به صحابه در نهج البلاغه
۸۰	۱-۴-۲ شبهه ذکر «وصی» و «وصایت» در نهج البلاغه
۸۵	فصل پنجم: تشکیک معاصرین: نقد شبهات شکلی (سجع و تطویل)
۸۵	۱-۵ شبهات شکلی
۸۵	۱-۵-۱ شبهه سجع و تنمیق کلام
۹۳	۱-۵-۲ شبهه حجم نهج البلاغه و تطویل در کلام امام علی (ع)
۱۰۵	فصل ششم: تشکیک معاصرین: نقد شبهات شکلی (تقسیمات عددی و تکرار)
۱۰۵	۱-۶ شبهه استفاده از روش تقسیمات عددی در شرح مسائل
۱۰۶	۱-۶-۱ استعمال تقسیمات عددی در میان شعرای عصر جاهلیت
۱۰۶	۱-۶-۲ تأثر امام علی (ع) از تقسیمات مشابه در کلام وحی
۱۰۸	۱-۶-۳ تقسیمات عددی در احادیث شریف نبوی
۱۰۹	۱-۶-۴ تقسیمات عددی، شاخص شناخت کلام امام علی (ع) نزد جاحظ
۱۱۰	۲-۶ شبهه عبارات تکراری در نهج البلاغه
۱۱۱	۱-۲-۶ نقد شبهه
۱۱۳	فصل هفتم: تشکیک معاصرین: نقد شبهات معنوی (اصطلاحات فلسفی و دقت و وصف)
۱۱۳	۱-۷ شبهات معنوی
۱۱۳	۱-۷-۱ شبهه وجود اصطلاحات منطقی و مباحث فلسفی در نهج البلاغه
۱۲۲	۱-۷-۲ شبهه دقت و وصف و غرابت تصویر در نهج البلاغه
۱۳۵	فصل هشتم: تشکیک معاصرین: نقد شبهات معنوی (شبهه آگاهی از غیب و شبهه زهدگرایی و ...)
۱۳۵	۱-۸ شبهه ادعای آگاهی از غیب در نهج البلاغه
۱۳۶	۱-۱۸ علم غیب از منظر قرآن کریم

صفحه	عنوان
۱۳۹	۲-۱۸ وجود اخبار غیبی در کتب و منابع اهل سنت
۱۳۹	۳-۱۸ نگرش علمای اهل سنت راجع به آگاهی غیر پیامبران از غیب
۱۴۰	۲-۸ شبهه زهدگرایی و دنیاگریزی و یاد مرگ در نهج البلاغه
۱۴۱	۱-۲-۸ نقد شبهه و پاسخ به آن
۱۴۸	منابع و مآخذ

پیشگفتار

الحمد لله الذي لا يبلغ مدحته القائلون، ولا يحصى نعماءه العادون ولا يؤدي حقه المجتهدون، الذي لا يدركه بعد الهمم ولا يناله غوص الفطن، و الصلاة والسلام على سيد المرسلين و أشرف النبيين محمد المصطفى وآله الطاهرين.

نهج البلاغه مجموعه‌ای است از سخنان گوهر بار امیرالمؤمنین علی (ع) که مرحوم شریف رضی آن را در سال ۴۰۰ هجری گردآوری و تدوین کرد و از بدو پیدایش تاکنون به دلیل مضامین ذی‌قیمت و مفاهیم گران‌سنگ خود، توجه بسیاری از دانشمندان مسلمان و حتی غیر مسلمان را به خود جلب کرده و ستایش آنان را برانگیخته است. لیکن با گذشت زمانی قریب به دوونیم قرن از ظهور نهج البلاغه، رد پای شبهات برخی مؤلفان، تراجم و تذکره‌نویسان نظیر ابن خلکان، صلاح‌الدین صفدی، ابن عماد حنبلی، ابن حجر عسقلانی و دیگران را در آثارشان می‌بینیم که در انتساب نهج البلاغه به امام علی (ع) تشکیک نموده و آن را ساخته‌ی جمعی از سخنوران از جمله شریف رضی یا برادرش شریف مرتضی یا شیعیان معرفی کرده‌اند. به تدریج با تکرار این شبهات کلی، بر دامنه‌ی آن افزوده شد تا جایی که شمس‌الدین ذهبی در کتاب سیر اعلام النبلاء شریف رضی را به دلیل ارائه نکردن مستندات، به جعل متهم نمود. این شبهه‌افکنی‌ها بر ساحت نهج البلاغه از سوی دانشمندان و محققان معاصر اهل سنت، نظیر شوقی ضیف، احمد امین، محمد سید کیلانی، عمر فروخ، عباس محمود العقاد و عده‌ای دیگر، با اضافه کردن برخی شبهات جزئی، شاخ‌وبرگ یافت تا جایی که دکتر صبری ابراهیم السید، از استادان دانشگاه عین‌الشمس قطر، با تألیف کتاب نهج البلاغه: نسخة جدیدة محققة و موثقة (۱۴۰۶هـ) و استناد به مجموع این شبهات، حجم آن را به نصف تقلیل داد. البته در این میان، برخی از مستشرقان نیز با هدف دامن زدن به اختلافات مذهبی، نقش مؤثری در شبهه‌افکنی علیه نهج البلاغه ایفا کردند. در مقابله با این شبهه‌افکنی‌ها، در هر دوره، بسیاری از دانشمندان،

محققان و عالمان دینی از شیعه گرفته تا اهل سنت، در لابه‌لای آثار خود یا به طور مستقل در دفاع از نهج البلاغه و اصالت آن برآمدند که از جمله آن‌ها می‌توان به ابن ابی‌الحدید معتزلی، سبط بن جوزی، آقابزرگ طهرانی، هادی کاشف‌الغطاء، امتیاز علیخان عرشی، سید عبدالزهرای حسینی خطیب، سید هبه‌الله شهرستانی، زکی مبارک و عبدالله نعمه اشاره کرد. مضاف بر این، در چند دهه اخیر و سال‌های گذشته محققانی نظیر رضا استادی، سید مهدی جعفری، محمد دشتی و دیگران تحقیقات خوبی در خصوص اسناد و مدارک نهج البلاغه و نیز پاسخ به نقدهای مطرح‌شده، انجام داده‌اند. همچنین نگارنده اثر حاضر با تألیف کتاب *اصالة نهج البلاغه من منظور الدراسة الموضوعیة الاسلامیة* تلاش کرده است کتاب دکتر صبری ابراهیم السید را به بوته نقد بکشد.

بی‌شک صاحبان هر یک از آثار یادشده به نوبه خود تلاش‌های ارزنده‌ای در مسیر صیانت و دفاع از میراث علوی مبذول داشته‌اند. لیکن با وجود استمرار هجمه‌های مشابه به میراث علوی و تشکیک در مضامین نهج البلاغه، هنوز نیاز مبرمی به تحقیقات علمی عمیق‌تر و توسعه‌یافته‌تر در این خصوص و انعکاس شایسته آن برای جامعه علمی و دانشگاهی و عموم مردم، احساس می‌شود.

اثر حاضر در ادامه پژوهش‌های گذشته نگارنده در دفاع از حریم نهج البلاغه و پاسخ به شبهات آن در هشت فصل به رشته تحریر درآمده است. در اولین فصل کتاب تلاش شده است با ارائه رویکرد جدیدی با عنوان رویکرد معرفت‌شناسانه به استنادات نهج البلاغه در کنار رویکرد سندپژوهانه، باب جدیدی در این عرصه پیش روی محققان و صاحب‌نظران گشوده شود تا در فصول بعدی با تکیه بر هر دو رویکرد مذکور و با بهره‌گیری از دستاوردهای جدید علمی، به نقد تشکیکات شبهه‌کنندگان متقدم و معاصر در نهج البلاغه پرداخته و به آن‌ها پاسخ داده شود.

در فصل دوم، ضمن بررسی مبدأ تشکیک بر نهج البلاغه و سیر تاریخی شبهه‌افکنی‌ها بر این میراث علوی، شبهات متقدمان در دو قالب ادله استنادی و عقلی، نقد شده است. در فصل سوم، با تقسیم شبهات معاصر در نهج البلاغه به چهار دسته کلی اسنادی، مذهبی، لفظی و معنوی، به بررسی شبهات اسنادی و نقد آن‌ها پرداخته شده است.

از آنجا که بسیاری از شبهه‌هایی که از دیرباز تاکنون متوجه این اثر شده، برخاسته از انگیزه‌ها و تعصبات مذهبی و فرقه‌ای و ناشی از اعتقادات و باورهای مخالفان تشیع بوده است و

ایشان بیشتر انتقادات خود را متوجه خطبه‌هایی نظیر شقشقیه کرده‌اند، در فصل چهارم سعی شده است ضمن بررسی و نقد شبهات مذهبی، با استفاده از روش‌های سبک‌شناسی در کنار ادله نقلی، تاریخی و تحلیلی، صحت انتساب خطبه شقشقیه به امام علی (ع) اثبات گردد. شبهات لفظی در خصوص نهج‌البلاغه در فصل‌های پنجم و ششم و شبهات معنوی در فصل‌های هفتم و هشتم بررسی، تحلیل و نقد شده‌اند.

در این کتاب از نسخه صبحی صالح و از ترجمه مرحوم دشتی و مرحوم دکتر سید جعفر شهیدی استفاده شده است.

در پایان لازم می‌دانم از همسرم که در کلیه مراحل تألیف این اثر، از هیچ‌گونه مساعدت و همکاری دریغ نورزیدند، مراتب سپاس و امتنان خود را ابراز نمایم. همچنین از آقایان صادق عباسی و سعید جلیلیان بابت همراهی در نمونه‌خوانی عبارات کتاب در مرحله تألیف تشکر می‌کنم.

همچنین از مسئولان و کلیه کارکنان کوشای سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی (سمت) که مساعی خود را در چاپ و ارائه این اثر مصروف داشتند، سپاسگزاری می‌نمایم. امید است، استادان محترم و خوانندگان فرهیخته، لغزش‌های قلمی اثر حاضر و کاستی‌های آن را با دیده عفو بنگرند و با ارائه نظرات مفید خود، بستر لازم را در رفع نقایص کتاب و ارتقای محتوای آن در چاپ‌های بعدی فراهم آورند. ان شاء الله.

و آخر دعوانا ان الحمد لله رب العالمین

علی حاجی‌خانی

دانشیار گروه علوم قرآن و حدیث دانشگاه تربیت مدرس

جمادی‌الثانی ۱۴۴۰ قمری - بهمن ۱۳۹۷ شمسی